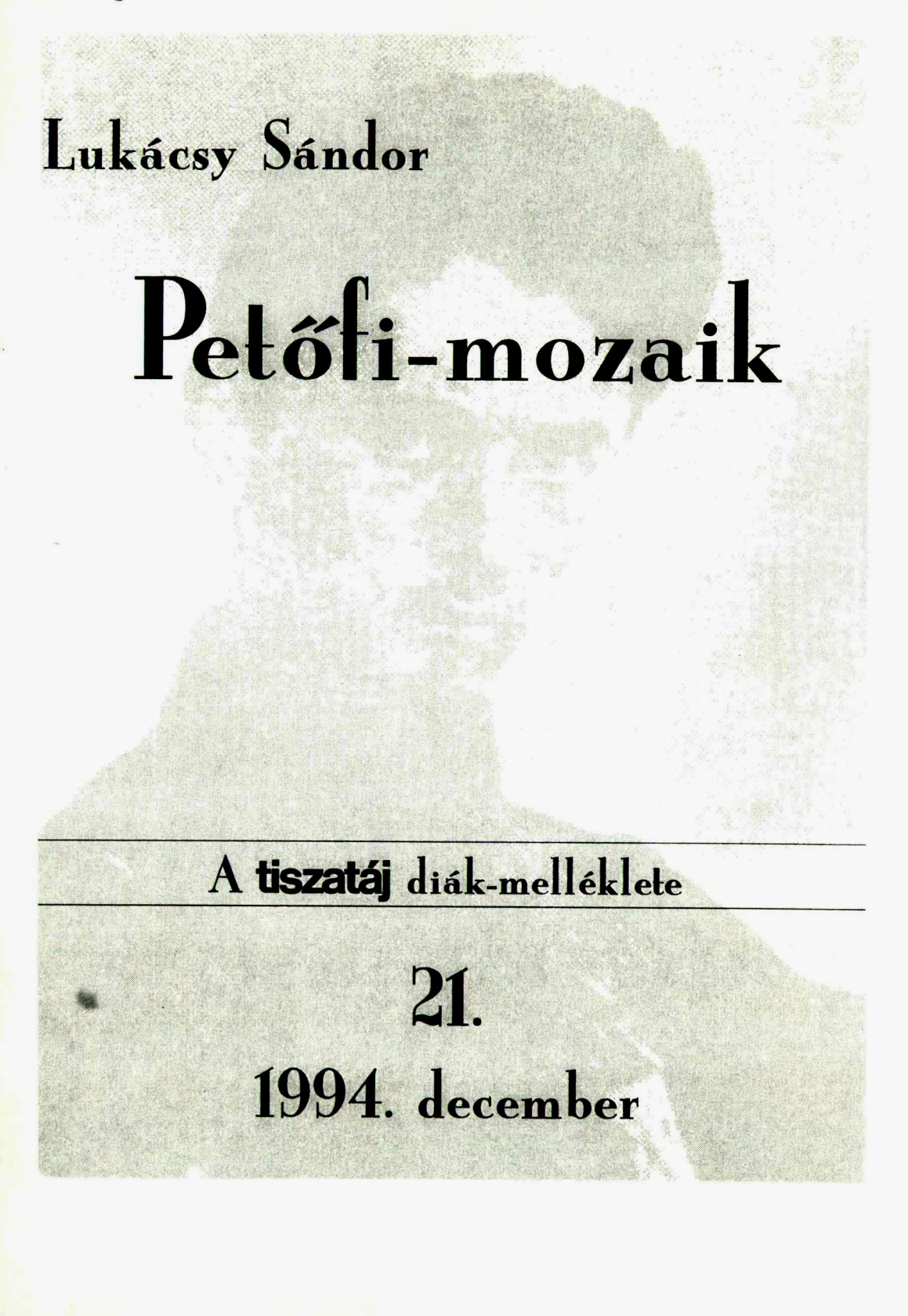




Lukácsy Sándor

Petőfi-mozaik

A **tisztáj** diák-melléklete

21.

1994. december

Egy ízben a szegedi egyetemen egy vers felolvasásával kezdtem előadásomat:

*Mint megfogamszott átok, az őszi köd
Sötéten ül a puszta világ fölött.*

*Mi sötétebb, mint e ködborulat?
Az ifjunak arca, ki benne halad.*

*Megy a komor ifju, ragadja lova.
Száguldó paripán, komor ifju, hova?*

*„Mit tudta, hová megyen ősapánk, midőn
A paradicsomból kiűzve lőn?”*

*Mit tudta, hová megyen az, ki szerelmet
Nem nyerve, a lánytul örökre bucsút vett?”*

*S így céltalanul az ifju halad.
Előtte, utána ködborulat.*

*Minden komor, minden sötét,
Csak két dolog, ami kis csillámot vét:*

*Egy sárga tövisfa, a reggeli dértül
S az ifju halvány arca szeme könyétül.*

*S nagy a csend, s a csendben nem hallani mást,
Mint egy sohajt és varju-károgást.*

– Ki írta?

Némi hallgatás után egy diák megkockáztatta:

– Arany János.

Nem csodálkoztam. A vers balladás tónusú, s ha ballada, akkor Arany.

De nem ő írta, hanem Petőfi.

Meglepő modor, szokatlan hang, tanújele kísérletező kedvének, tehetsége sokoldalúságának. Mély élmény, szinte erőszakos ihlet hívhatta elő. Égő seb, melyet valami nagy kudarc és reménytelenség süttött a lélekbe.

A verset Petőfi Szatmár(németi)ben írta, 1846 októberének közepe táján.

Egy hónapja ismerkedett meg Júliával a megyebálban. Amit nem szoktunk elképzelni a vadóc fiatalemberről: tánc közben.

Szerelem első látásra, aztán versek. Eleinte nem nagy szerencsével. Az elsőben: „Piros orca, piros ajkak, Barna fürtök, barna szem...” – ennyi. S a költő megint szokatlan helyzetben: „Im letérdelek előtted...” (Júliához) A második vers hangütése már méltó Petőfihez: „Kinn a kertben voltunk, Egymás mellett ültünk...” – a tőle megszokott provokatív egyszerűség, a szituáció pontos rajza kevés vonással. De a folytatásból kiderül: a lány szeme közelebből nem is barna: „Mélyen belenéztem Fekete szemed-

be”; aztán: „S fehér kezecskédet Tartottam kezembe” – ez közhely vagy udvarló bók a kor ízlése szerint: fehér bőr volt a divat, Júlia sem járt napozni (és nem mosogatott). A következő vers is szépen indul: „Költői ábránd volt, mit eddig érzék...”; most végre eljött az igazi szerelem (elhiszük, bár hinné Júlia is), de – az előbbi, talán csak képzelt intim jelenet után – hosszadalmasan részletezett kétségekkel s egy már-már lemondó szóval: „bús lelkem”.

Aztán újra: „barna kislyány”; a situáció: „Álldogálok a tó partján Szomorúfűz mellett”, „Hervadt őszi táj”. Végre egy majdnem-remeklés: „Szerelemnek rózsákkal Hintett nyoszolyája!” – valószínűleg akaratlan erotikus elszólással: „feküdj rá lelkem”. „Szerelmes vagyok én”; ezekkel a szavakkal két vers kezdődik; az egyikben a költő szerelme sasmadár, a másikban Júlia lelke hófehér galamb, ő maga ismét csak „barna kis-leány”. Kétség és panasz továbbra is: „Nehéz, nehéz a szívem...”, „Száll a felhő magasan, magasan. Az én rózsám messze van, messze van” (ez szép, népdalszerű); Petőfi szerette azonos érzelmi állapotait többször kiaknázni, s gyakorta kincseket lelt. Ismét megjelenik a költő hangulatához illő táj: „Borús, ködös őszi idő; A nap nem is pillant elő”; sajnos, visszatér a „barna lyányka” is, letörölhetné a szerelmes férfi könnyeit, „selyem-kendővel”, elvégre úri lány. Egy szép őszi verskezdet: „Ereszkedik le a felhő, Hull a fá-ra őszi eső”; a szerelem már nem sasmadár, hanem fülemile, „bús éneket” dalol, nem törődve a szakadó záporral, a „barna kislyány”-nak dalol. Újabb vers, a költő elárulja, hogy házasságról gondolkodik: „Azt várom én, azt az órát, Mikor így szólhatok hozzád Ölelésem szent hevében [erotika?]: Édes kedves feleségem!” Ezzel a megszólítással zárja majd a költői mézeshetek előtt írt utolsó versét is: „kedves feleségem!” (*Azokon a szép kék hegyeken túl...*), és megismétli legszebb szerelmi költeménye végén: „Édes szép ifju hitvesem”. (*Minek nevezzelek?*) De ettől még messze vagyunk. Még mindig ihlet az ősz, mellette költői szerephez jut a többi évszak is: „Te a tavaszt szereted, Én az őszt szeretem” (ezt eddig nem tudtuk; a két sor talán valóságos szerelmi csevegés emléke), félő azonban, hogy a költőt „a tél fagyos küszöbe” várja, holott ha úgy akarná Júlia is (kinek arca természetesen „piros”), „benne volnánk közösen A szép meleg nyárba”.

Október 8-i dátummal Petőfi verset küld Júlia emlékkönyvébe; majd mindezek után megírja a *Mint megfogamzott átok* komor sorait.

Annyira kéri Petőfi költészetéből, hogy Horváth János nem tudott mit kezdeni vele. A „Júlia-csoport legkevésbé sikerült darabja”-nak mondja, „Petőfi akkori fejlettségéhez képest teljesen avult modor”-t, „elavult balladaszerűség”-et lát benne, és szűke-ségnek tartja megemlíteni, hogy a költő nem vette föl gyűjteményeibe. (Maga is elé-gedetlenül? A kihagyásnak sok egyéb oka lehetett, például az, hogy Júlia nem kedvelte, mert szerelmi históriájuk mélypontjára emlékeztette.)

Az őszi köd ott terjengett már a Júlia-ciklus korábbi verseiben; most a természeti kép hatalmasan fölerősödik: a köd „puszta világ fölött” ül; de az előrevetett hasonlattal rögtön el is rugaszkodik a látvány világától, megfordul benne a szokásos irány: a ha-sonlított a *konkrét*, a hasonlító az *elvont* elem. Ez akkoriban új volt és merész. Petőfi *Az apostolt* is ilyen comparatióval kezdte: „Olyan fekete a világ, Mint a kibérlett lelki-ismeret.”

A második szakaszban a költő kérdést tesz föl, és maga felel reá. Irodalomtörténé-szek még nem figyelték meg ezt az alakzatot, noha Petőfi korában gyakori volt. Divat-ja Osszian énekeiből terjedt el. Ezeket Fábíán Gábor tolmácsolásában (1833) magyarul is lehetett olvasni. Benne ilyeneket: „Ki jó dal közt az ormokról?... A szerelmes ajkú

hölgy az, Toskár hókezű leánya”; vagy: „Ki omlik kelet bércéről Az éjszakának árjaként? Lámon az, hadával együtt.” Közismert hazai példa Czuczortól: „Ki áll amott a szirttetőn...? Hunyadi ő, az ősz vitéz.” Petőfi angolul, saját példányából olvasta az Osszián nevében költött műveket, verset írt a legendás kelta bárdról, s nem tartotta méltatlannak követni. Komolyan, mint itt a második strófában, de parodisztikusan is, mint *A helység kalapácsa* több helyén: „Hah, de mi szörnyű zaj, Mily láрма riasztja Egyszerre az egyház Temetői nyugalmát! Mennydörgés? Vagy kásának forrása fazékban?... Nem! Ott ember hortyog.” Sok példát lehetne idézni Petőfitől is, másoktól is. Nevet adok a formulának: *ossziáni kérdés-felelet*.

A harmadik szakasz is kérdés, de ezt a költő már nem narrátorként teszi föl, hanem mintegy belépve a versbe, magának a „komor ifju”-nak, aki felel is. Két kérdéssel felel, mindkettő tagadó választ foglal magába: Ádám apánk nem tudta, hová megy, midőn kiűzetett a Paradicsomból; ő maga nem tudja, hová megy a nagy kudarc, az örök búcsú vétele után. A két strófa hasonlító kötőszó nélkül is, pusztán a párhuzammal, hasonlóságot mond ki Ádám és az ifjú között, akiről most már tudni lehet, hogy a szerelmes Petőfi alakmása; vesztesége oly nagy, mint ősapánknak az Éden elvesztése volt: lírai vallomás balladai tömörséggel kifejezve.

A következő szakaszokban ismét a ködös tájat látjuk, csak keveset belőle, mert „minden komor, minden sötét”, csak két kis részlet az, amit a vers látni enged és költői párhuzamba állít: egy könnyecsepp s egy dértől csillámló fa, nem akármilyen, hanem sárga tövisfa – a vers ezzel a pontos megnevezéssel tér vissza az érzelmektől az érzékelhető világba.

A befejező strófában e kevés látvány is eltűnik, s marad a csend, melyet – újabb párhuzam – egy sóhaj tör meg, s a vers utolsó szavaként: varjúkárogás. E hangot egy későbbi vers segít értelmezni, felidézve egy másik pusztai lovasnak, a betyárnak az alakját: „Háta mögött farkas, feje fölött holló.” (*A puszta, télen*) A mostani költemény pusztai kóborlója, a vesztes ifjú (talán) vesztébe indul az elátkozott őszi tájban; a komor versre komor sejtélem vetül.

Petőfi még tartogat meglepetést: a verstechnikájával.

Fellépése idején kétféle idom osztozott az uralmon líránkban: a hangsúlyos magyar ütem és a nyugatról honosított jambus. Így volt ez Petőfinél is, de már igen korán jelentkezett újító hajlama: a különböző ritmusképző elemek egymásba játsztatása, sőt az olyan versbeszéd, mely nem szabályoknak, hanem a lélekzés dinamikájának, a gondolat hajlásának engedelmeskedik, s 1846 elején *Az őrült* írásakor megteremti az első magyar szabadverset.

A Mint megfogamszott átok nem szabadvers, de nem is szabálykövető. Van ritmus-terve: anapestusokat vegyít spondeusokkal vagy jambusokkal – de a képletet minden sorban másképpen valósítja meg. A jambus egyre általánosabb divatja idején az anapestus ritkább ütemfajta, bár vannak szép példái. Vörösmarty *A magyar költő* című versében (melyet Széchenyi szeretett idézgetni): „Jár számkiűzötten az árva fiú, Dalt zengedez és dala oly szomorú...”, vagy Toldiról írt balladájában (melynek pusztai őszi tája és magányos ifjú vitéze nagyon hasonlatos a *Mint megfogamszott átok* őszi pusztaságához és komor ifjához): „Sík, pusztai, kietlen az őszi határ; Vad meg nem üvölti, nem szállja madár; Csak ketten utaznak: egy ifju vitéz, A hír fia Toldi, s az éjszaki vész.” Ugyanezek a négyes – a páros sorokban ötödféles – anapestusok, az első ütemben a szokásos spondeusokkal, jelennek meg már 1843-ban Petőfinél: „Fölhangolom

olykor a lant idegeit, Megzengeni téged, o kellemes élet!” (*Temetőben*), és ez lesz majd a versképlete a *Szeptember végén* halhatatlan strófáinak. Most, a szerelmi reménytelenség zaklatott állapotában, az ihlet nem tűr szabályosságot. Az első verspárt a nyomasztó élmény mintegy elnehezíti, a jambusok és a súlyos spondeusok sorozatába csak egy-egy könnyedebb anapestus visz némi élénkséget:

- - u - - - u u - u -
u - u - - - u u - u -

– mintha a költő még nem döntötte volna el, milyen ritmustervet kövessen. A továbbiakban az anapestusok száma, szabadon váltakozva, soronként kettőre, háromra nő, s meghatározója lesz a vers lejtésének, de a költemény végén ez a csekély szabályosság is megszűnik: „Minden komor, minden sötét” – verssor anapestus nélkül; „Csak két dolog, ami kis csillámot vét”, „S az ifju halvány arca szeme könnyétül”, „S nagy a csend s a csendben nem hallani mást” – metrikusan értelmezhetetlen sorok; végül a zárlat ismét egy kietlen jambusi sor: „Mint egy sohajt és varju-károgaást.” A formának erre a szuverén kezelésére csak költő-zseni érezhetett bátorságot.

Aki tudta azt, amiről Rájniz József beszélt a XVIII. század végén: „Úr a poéta, a versek az ő szolgálói”, s amit majd Ady fog végleges érvénnyel kimondani: „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál...”

*

Petőfi 1846 vége felé írta *Halhatlan a lélek* kezdetű versét.

*Halhatlan a lélek, hiszem,
De más világba nem megy át,
Csak itt lenn a földön marad,
A földön él és vándorol.
Többek közt én, emlékezem,
Rómában Cassius valék,
Helvéciában Tell Vilmos,
Párizsban Desmoulins Kamill...
Itt is leszek tán valami.*

Nem kell azt gondolni, hogy Petőfi hitt a lélek halhatatlanságában: *A hóhér kötele* főszereplőjének a szájába ezt a kijelentést adta: „Nem hiszem, hogy éljünk a síron túl...”, és a keresztény hit tézisének elutasította versében is: a lélek „más világba nem megy át”, alakváltozása a földi létre, a történelemre korlátozódik. De nem hitt Petőfi a lélekvándorlás püthagoraszai tanában sem; erre csak mint költői fikcióra volt szüksége, nélküle nem írhatta volna meg ezt a verset.

Horváth János figyelmeztetett irodalmi fogantatására. Petőfi 1846 nyarán lefordította Béranger *Képzelt utazás* című költeményét, második strófája így szól:

*Értem Homért, igen, hisz görög voltam.
Pythagorasnak igazsága van.
Athén szült engem Perikles korában,
Láttam Sokratest rabláncáiban,
Megtömjéneztem Phydias csodáit,*

*Látám Ilissust, mint virágzott,
S Hymett hegyén a méheket fölkeltem;
Ottan szeretnék én meghalni, ott!*

A két vers közös gondolatának távolabbi előzménye is van, Ovidiusnál. A *Metamorphoses* XV. könyvének egyik darabja Püthagorasról szól, aki a Trója ellen küzdő Euphorbus reinkarnációjának mondotta magát. A római költő nevezetes sorainak magyar fordítását már 1754-ben megtaláljuk a jezsuita Bertalanffi Pál *Keresztyén bölcseség* című könyvében (ő persze bolondságnak nyilvánította az antik bölcs tanát, melyről „Ovidius igen nevetségesen énekel”):

*A lelkek soha nem vesznek s el nem múlnak;
Mert egy testből ismét másba békfordúlnak.
Tudom, hogy Euforbus voltam, mikor Tróját
Vítta a görög, s lerontá bástyáját.*

Petőfinek nem volt szüksége e fordítás ismeretére; eredetiben olvasta Ovidiust (talán mint iskolai leckét), s olyan szót is átvett tőle, melyet Bertalanffi kihagyott: „Ipse ego – nam *nemini* – Troiani tempore belli...” – „Többek közt én, *emlékezem...*”

Béranger és Petőfi verse között nyilvánvaló a kapcsolat, de a hasonlóság ellenére nagy a különbség.

A francia költő „Párizs sarából” akart a napfényes Hellas tájaira menekülni, ahol a fikció szerint hajdanában élt – mint szemlélő („Láttam Sokrateg”, „Látám Ilissust”). Ez az elvágódás verse. El a silány jelenből, „hol a királyok rabszolgává teszik a szellemet” (Ovidius Püthagorasz is a zsarnokuralom elől menekült el Szamoszból), vissza a múltba, ahol még szabadság honolt, „kit távolból köszöntök”. Petőfi nyilván e republikánus vallomás miatt kedvelte meg s választotta ki lefordítás végett ezt a költeményt (két másik, ugyancsak politikai felhangú vers tolmácsolása után).

De nála nincs szó elvágódásról, a múlt hőseinek pusztá szemlélésével nem éri be – ő *ott van* közöttük, sőt azonosul velük. S e hősök nem Hellas fiai (bár a „többek közt” utalhat rájuk), nem is egyazon korszak gyermekei; a szabadságküzdelmek három ütemének dicső szereplői ők: a köztársasági Róma zsarnokölő bajnoka, Cassius; a svájci függetlenségi harc legendás alakja, Tell Vilmos; a francia forradalom idejéből Desmoulins Kamill. A kis költemény a mindenkori, egyetemes szabadság verse.

Horváth János hazai előképét is idézi, Kazinczytól: „Kétled-e, hogy lelkünk él, vándorol? Ott fene Cato s lágy szívű Brutus, itt Wesselényi valék.” (*Báró Wesselényi Miklós, az atya*) A lélek vándorlás motívuma közös, a lexikális hasonlóság szembe tűnő (azonos igék: „vándorol”, „valék”), Brutust később Petőff is megverselte (*Olaszország*, 1848 január), a hőrszok száma Kazinczynál is, Petőfinél is három. De miért éppen ezzel a hárommal azonosult Petőfi?

Cassius – Brutusszal és más előkelő római férfiakkal – összeesküvést szőtt Julius Caesar egyeduralma ellen, a köztársaság védelmében. Tervük csak félig sikerült: Caesart megölték, önjelölt utódjával, Antoniuusszal szemben elbuktak. Történetüket Plutarkhosz beszélte el, majd Shakespeare dolgozta fel *Julius Caesar* című tragédiájában. Ezt Vörösmarty fordította le magyarra, 1840-ben jelent meg, 1842-ben elő is adták, de csak egyszer. Petőfi ismerte a darabot. Shakespeare Cassiusának korholó és serkentő szavait: „Brutus, te alszol. Ébredj...” – az itáliai forradalmi mozgalmak kezdetekor így

időszerűsítette *Olaszország* című versében: „Aludt Brutus, de már fölébred...”, s a szabadságharcosokat Brutus „dicső szent katonái”-nak mondotta. A *Halhatlan a lélek* költemések azonban nem őt, inkább Cassiust érezte lelke rokonának.

A drámaíró egyénített vonásokkal jellemezte szereplőit. Brutus a feddhetetlen hős, erkölcsi megfontolásokat mérlegel, önérdek nem vezeti, céljáért, ha fölismerte helyességét, bátran harcol és büszkén áldoz, egyetlen hibája is rokonszenves: a gyanakvás hiánya. Erényéről a bizonyítványt Antonius állítja ki: „Ez férfi volt.” Más karakter Cassiusé: elszántsága becsvágygal és fondorlatossággal párosul, a kérkedést nem veti meg, a siker napjaiban pénzt fogad el és hivatalt árul, legyőzött ellenfelét gyalázza. A két személy alkatának különbségéről tanúskodik haláluk: Brutus, mint rómaihoz illik, kardjába dől, Cassius a szolgájával szúrhatja le magát. Miért választotta Petőfi mégis Cassiust?

Shakespeare tragédiájában Cassius a köztársasági szevezkedés kezdeményezője és ideológusa. „Szabadul születtem” – hirdeti vezérérvét; a republikánus erény őspéldájára, Junius Brutusra hivatkozik, „ki Róma földén A véghetetlen ördög udvarát Szenvedte volna inkább, mint királyt”; a zsarnokság vétkét azokra hárítja, akik „készséges rab”-ként eltűrik: „Nem csillaginkban, Brutus, a hiba, Hanem magunkban, kik megbókolunk.” Míg társa „elmélkedik” és „töpreng a világon”, Cassius cselekvésre „unszol”-ja, dacol a villámok baljós előjeleivel, és bár nem ő méri az első döfést Caesarra, büszkén vállalja, hogy ő kezdte a „merény”-t. Ezek a tulajdonságai tették vonzóvá Petőfi számára, vele együtt vallotta, hogy „Sem kőtorony, sem rézből vert falak S szűk légű börtön, sem kemény bilincs A szellem erejét meg nem köthetik”, s hogy „minden rabnak kezében a tehetség Eltépni szolgasága láncait”. Amikor Caesar gúnyos szavait olvasta Cassiusról: „Mért nem kövérebb? Bár nem félem őt, S mégis, ha nevemhez férne félelem, Nem ösmerek, kit inkább kellene Kerülnöm, mint e fonnyadt Cassiust” – a költő magára ismerhetett (még abban is, hogy Cassius „szünetlen olvas”), amikor pedig Cassius esküvéssel akarja megerősíteni a republikánusok szövetségét, s Brutus, nemes lelkű naivitással, ezt fölöslegesnek tartja, Petőfi nyilvánvalóan Cassiusszal ért egyet, és majdan *Az apostol* Szilveszterét, noha magányos merénylő, fölesketi a „szabadság-vitézek” közé.

Tell Vilmos nemcsak Petőfinek volt kedvelt hőse, hanem korának is. A magyar utazók, Sándor Istvántól (1791) Méhes Sámuelig (1846), ha eljutottak Svájcba, a „szabadság hazájá”-ba, nem mulasztották el fölkeresni és leírni emlékhelyeit, Szemere Bertalan együtt említette Brutusszal, a „hazaszabadító”-val. Petőfi már diákkorában rajongója volt, egy aszódi osztálytársának emlékezése szerint le is rajzolta. Később, ha olvasta Kolbtól *Az emberi művelődés történetét* (melyet Bajza 1844-ben magyarul kiadott), megtudhatta, hogy Tell Vilmos csak a legendában élt, történeti adatok nem hitelesítik személyét és tetteit, ez azonban a *Halhatlan a lélek* írásakor közömbös volt számára, miként Schiller szemében is. A német drámaíró színművét Petőfi nem láthatta, mert Habsburg-ellenes éle miatt Magyarországon nem adhatták elő, de mint olvasmány nyilvánvalóan hatott rá – talán még a *Nemzeti dal* költőjére is, hiszen ennek „Most vagy soha!” szavaival már találkozott Schiller művében, ahol az egyik mellékszereplő, Rudenz biztatja így magát (szerelmi vallomásra): „Jetzt oder nie!” Schiller képzeletet megragadó jelenetekben idézte föl a svájci szabadságküzdelem eseményeit: Rütli réjtén az esküt az osztrák zsarnokság ellen, Tell szerencsés nyilazó bravúráját, az alma lelövését fia fejről, s az újabb nyíllövést, mellyel kioltja Gessler, a gyűlölt hely-

tartó életét. A dráma Tell Vilmosa megfontolt erkölcsi lény; eleinte mérsékletre inti a lázadókat, s vonakodik csatlakozni szövetségükhöz, de végső esetben vállalja a cselekvést: „Ha tettekhez lesz rám szükségetek, Hívjátok Tellt – úgysem tud elmaradni!” (Vas István fordítása), s amikor a közösség elkeseredéséhez személyes sérelme társul (mint Katona József darabjában a „bánki sérelem”), elszánja magát az egyéni igazságtételre: „Magamban megfogadtam iszonyú Esküvel, melyet nem hallott, csak Isten, Hogy legelső lövésem célja majd A szíved lesz” (Gessleré), s az ő tette robbantja ki az általános felkelést. Tell egyszerre magányos és népi hős, jeladó és jelkép – így lehetett Petőfi ideálja.

Camille Desmoulins-ról sokat tudott Petőfi, és hitelesebb forrásból, mint Shakespeare meg Schiller színművei. Olvasta a francia forradalom történetíróit, elsőként valószínűleg Cabet terjedelmes könyvét (*Histoire populaire de la Révolution française*), s ebből, minden jel szerint még a *Halhatlan a lélek* megírása előtt, kronologikus jegyzeteket készített, rövid kivonatokat fordított. Az 1789. július 12-i dátumról ennyit: „Necker eltávolításának híre. Desmoulins a Palais Royal kertjében zöld ágat tűz fővegéhez s fegyverre szólítja a népet.” Cabet részletesen beszámol e fontos eseményről, de magyarául is lehetett olvasni róla Mignet könyvében, melyet 1845-ben adott ki Bajza, Gaál József fordításában.

Július 12-én „tudá meg Páris, hogy Necker [a népszerű pénzügyminiszter] kegyelmet vesztett, és száműzték [...] Kevés pillanat múlva legnagyobb mozgásban volt a város; mindenféle számos csoportok alakultak, több mint tízezer ember sietett a Palais Royalba felizgatva ezen hír által, de nem tudva, mihez fogjanak. Egy fiatal ember [...], Desmoulins Camill, egy asztalra hág, s pisztollyal kezében felszólal: »Polgárok, egy pillanat sincs elveszteni való, Necker hivatalvesztése minden hazafinak szent-bertalan-éji vészharang! Még ezen éjjel minden német és schweitzzi zászlóaljak be fognak nyomulni a Mars-mezőről, hogy minket meggyilkoljanak! Csak egy menekülésünk: fegyvert ragadni!« Csattogó tetszés helyeslé szavait. »A zöld színt akarjátok, a remény színét, vagy vereset, a szabad Cincinnatus rendét?« »Zöldet! zöldet!« – felelé a sokaság. A szónok lelép az asztalról, s egy falevelet dug kalapja mellé, mind követik példáját...”

Július 14-én megtörtént a Bastille ostroma (Petőfi ezt is kijegyezte Cabet könyvéből); ez volt a forradalom valóságos és szimbolikus kezdete; aki megadta rá a jelet: Desmoulins Kamill, az akkor még névtelen, huszonkilenc éves ügyvéd. Ezután a forradalmár ifjú már csak egyszer tűnik föl Petőfi szűkszavú jegyzeteiben: (1794) „Április 5. Danton, Desmoulins stb. kivégeztetése.”

Petőfi *tisztelte* Camille Desmoulins-t, szobája falán a francia revolúció más nevezetes szereplőinek arcképei közt ott volt az övé is. De nyilvánvaló, hogy *azonosságot* – ő, a jakobinus szellemű költő – nem azzal a Desmoulins Kamillal vállalt, akit a jakobinus diktatúra mint árulót kivégeztetett. Petőfi nem a teljes személyiséggel, annak kanyargós és tragikus életútjával érzett közösséget, hanem egy szereppel: a forradalom *kezdeményezőjének* szerepével. Ezt szánta magának is.

A *Halhatlan a lélek* önjellemző vers. Mind a három hőse – egy-egy szabadságmozgalom elindítója – Petőfi személyes vágyát testesíti meg: példájukat követve maga is az első lépés kiváltságára tartott igényt, ennek dicsőségét óhajtotta, ezt jósolta meg: „Itt is lesznek tán valami.” S amikor eljött az idő, valóra váltotta lelke sugallatát. 1848. március 15-i naplójában írta: „Logikailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind

fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót... azt fogjuk tenni! a többi istenre bízom és azokra, kik rendelve vannak, hogy *a kezdeteket folytassák*; én csak arra vagyok hivatva [de arra igen!], hogy *az első lökést* tegyem.”

Cassius szervezkedett, Tell Vilmos nyilazott, Desmoulins zöld ágat tűzött kalapjához – a költő verset írt és kinyomtatta cenzúra nélkül. Cselekvésük más volt, más időben és más körülmények között; akaratuk és bátorságuk azonos. Ők voltak azok, akik legalább szándékuk szerint „szabaddá tették e hazát”, vagy legalább személyükre nézve „a szolgaságban szabadok valának” – mint *Az apostol mártír-hőse*; ők reménykedtek abban, hogy a győzelmesek megemlékeznek „ama szentekről és nagyokról” (Petőfi), s hogy késő századok sora „adja majd elő E büszke tettet még nem született Országokban s nem ismert nyelveken” (Shakespeare). Az unokák „áldó imádsága” lesz jutalmuk.

*

Az apostol XI. részéből már százszor idézték a szőlőszem-parabolát (mely kitüntetett helyen, a költemény geometriai felezővonalának két oldalán foglal helyet) a kicsiny gyümölcsről: lassan érik; még lassabban, évezredekig, a föld; de ha a napsugarak, a nagy lelkek sugarai elvégezték munkájukat, „az emberek belőle világvégeig lakomázni fognak” – s a költő, Szilveszter képében, úgy érzi, ő is egy érlelő sugár. E történetfilozófiai elmélkedés a cselekvés igazolását és szándékát hordja magában: „Föl a munkára, lelkem!”; meghatározza a célt („boldogság”) s a hozzá való eszközt („szabadság”); szabadságért kell tehát küzdeni, erre tesz *esküt* a költemény hőse – de ezt már ritkábban szokták idézni:

*Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé,
Zászlótokhoz hűséget esküszöm,
S ahogy véremlen lesz egy pártütő csepp,
Kiontom azt, kifecsentem belőlem,
Habár szívemnek közepén lesz is!*

Úgy hangzik, mint egy titkos társaság beavató szertartásának formulája – s valóban az: egyszemélyes fölesküvés egy képzeletbeli szövetségbe. Hasonló szöveget többet lehetne idézni, közelebbről Blanquiék eskümintáját; ez, 1839. évi felkelési kísérletük kudarca után a perben nyilvánosságra került, elrettentésül bejárta az európai sajtót, a magyart is. Nem érdemes firtatni, ismerte-e Petőfi; amit ismert, az a titkos szervezkedők – a legelszántabb szabadság-vitézek – lélektana volt. Az efféle formulák végén mindig ott van a szigorú klauzula, mely fölhatalmazza a társaság tagjait, hogy az árulónak oltsák ki életét. Szilveszternek nincsenek társai, ezért a halálos záradékot magának kell maga ellen kimondania – ez már költészet. (Hasonlót korábban is leírt Petőfi, *A magyar ifjakhoz* című verse végén, de akkor a haza méltatlan fiait akarta kifecsent vérével – mintegy vérkereszttségben – jobb útra téríteni.)

Szilveszter esküszövege annyira végletes és egyéni, annyira *petőfis*, hogy szinte hihetetlen: mégis van irodalmi előzménye, talán ihletője is.

Vajda Péter *Dalhonának* negyedik, utolsó könyvében (1844) a *Szerlemdalok* című ciklus 16. része: *Buzdítás haladni*. Barátait szólítja meg: „Látjátok, minő sok baj van a világon”: haszonlesés, jog színe alatt rablás, emberi vakság. „Sokan vannak, kik érdek-

vék, hogy a szemekről le ne vétessék a hályog”, de van tábora a tudomány napvilágának is: a költő és rokon szellemű barátai: „Mi reménye vagyunk a hazának, bimbók és virágok, kikbül a gyümölcs fog kifejlődni...”

Petőfi bizonyosan olvasta a *Dalhont*, vélhetőleg Vajda Péter egyéb munkáit is. Halálakor szép versben búcsúztatta el költőtársát, akit szabad szelleme miatt rokon léleknek tartott: „Legkeserűbb az én könyűm, ki benned A függetlenség hőjét siratom!” (Vajda Péter halálára, 1846.) Ebbe a versbe a *Dalhonból* került át – mintegy költői tiszteletadásként – egy jellemző szó: „Ki e *hajlongó*, görnyedő időkben Meg nem tanúla térdet hajtani” (Petőfi), „a hegyek tölgye, mely a szélvésznek erőszakkal felel, és lételét fölállozhatja, de *hajlongani*, mint a nád, soha nem fog” (Vajda Péter); A *magyar ifjakhoz* című költeményben pedig megjelenik Vajda Péter imént idézett prózájának gyümölcs-virág motívuma („Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?”), s ez talán még Az *apostol* „a szőlőszem kicsiny gyümölcs” parabolájában is érezteti kisugárzását.

Folytatom a *Dalhon* idézését: „Mi reménye vagyunk a hazának... Számosan vagyunk... kezet ide mindegyitek...” A parolázást, mely szövetkezést pecsétel meg, *esküvés* követi:

„Esküdjünk, hogy senki árulója nem lesz a hon érdekének, az igazat keresi mindenik... A napra függesztjük szemeinket, terjesztjük a világot s istenünket a fény és világosság istenének valljuk.

Szent a frigy, barátaim... apostolai a magyar ügynek! Mi egyek maradunk örökén.”

Ez persze más esküvés, mint Szilveszteré: Vajda Péter nem fenyegeti véres megtorlással az árulót, s a szövetkezés tartalmát és célját nem zászlóval és harccal, hanem a felvilágosodásnak, költői és politikai vezérelvének hagyományos szimbólumaival fejezi ki: nap, fény, világosság. E különbségek ellenére Az *apostol* és a *Dalhon* esküjelenetének eszmei és költői rokonsága tagadhatatlan, és bizonyára nem túlzás inspiráló hatást gyanítani.

Netán Vajda Péter is inspirálódott valakitől? Vagy ketten együtt, Petőfi meg ő?

Berzsenyi egyik legismertebb verse A *pesti magyar társasághoz*. A reformkorban is közismert volt, az *Athenaeum* szerkesztői, Vörösmartyék ebből választottak – akoriban provokatívnak számító – mottót folyóiratuknak: „Az ész az isten, mely minket vezet.” Csak vezetne, ha az emberek, e „vak halandók”, babonás vallásaik nevében, nem utálnák „szövétnékét”. Az „ádáz bolondság” s következményei – „dög, ínség, sárga félelem s kínokkal élő bánat” – hatalmas szemlében tárulnak föl, s a költő aggódva kérdezi: „Remélhetünk-e vajjon jobb világot? Gyaníthatunk-e olly időt, mikor Az ész világa minden népeket Megjózanít és összevegyesít, S kiírt közülünk minden bűnt s gonoszt?”

A válasz egyetlen kijelentés, egyetlen – s ezért nagyon hatásos – szó: „Reménylek.” De mint Petőfi Szilvesztere, Berzsenyi is csak a távoli jövővel meri biztatni magát: „Amit század nem tehet, Az ezredek majd megteendik azt.” Ő is, mint Vajda Péter, barátaihoz (a hazafias társaságba tömörült pesti papnövéndékekhez) intézi sorait, az ő „szent szövetség”-ükbe veti, akárcsak Vajda Péter, reménységét, hogy beteljesednek majdan „az értelemnek nagy törvényei”, és a vers végén, mint Vajda Péter is, Petőfi is, meg-
esküszik:

*Fogadjatok hát engem is barátim!
Szent frigyetekbe; íme esküszöm,
Hogy áldozatlan kézzel nem jövők:*

*S ha gerlicéim és virágaim
Kedvelni hajlandók az istenek,
Tömjényitekhez szívesen teszem.*

Vajda Péter megismétli, jelzőstül, Berzsenyi „frigy” szavát: „Szent a frigy, barátaim...”; Petőfi pedig úgyszólván Berzsenyi verszárlatának rájárára szabja Szilveszter esküjét: hat sor ez is, az is; rímtelen ötös jambusok, Berzsenyinél egy, Petőfinél három hatodfelessel vegyítve; s ami a legfeltűnőbb, mindkét esküben azonos az első szó: „Fogadjatok...” – ennyi egyezés nem lehet véletlen.

1815, 1844, 1848: a három szöveg keletkezésének éve. Berzsenyi, noha már a XIX. században, a megelőző század klasszikus felvilágosodásának hitét vallja, az ész világának terjedésétől várja az emberiség s a haza üdvét; az irodalmár kispapokat, bár buzgalmuk a jó törekvésnek csak apró mozzanata, a „nagy ügy” felkentjeiként emeli történelmi távlatba, s hozzájuk maga is irodalmi munkásságával csatlakozik. Három évtizeddel később, Vajda Péternél a felvilágosodás színpékén már erősen kiütözik a nyílt társadalomkritika; nagyobb nyomatékot kap a haza gondja; barátai: „apostolai a magyar ügynek” – szinte feladja *Az apostol* költőjének a szót. Petőfinél a felvilágosodás egy kicsit mindig naiv bizakodását felváltja Kölcsey jelszava, a „küzdés”, melyet Szilveszter harci programmá fokoz; társai már nem csupán egyakarátú barátok, hanem minden idő szabadság-vitézei; zászlót Vörösmartytól ragadnak kezükbe („Szabadság! itten hordozák véres zászlóidat...”); ami pedig az áldozatot illeti, Petőfi már nem érheti be költőelődje antikos gerlicéivel, szelíd oltárával és virágaival – ő véráldozatra esküszik.

Három évszám, három vers, három költő: ők mondják el, hogy mi történt Magyarországon három évtized alatt, a történelemnek micsoda folyórsulása, eszméknek mily sebes szárnyverése – miközben a három poéta nem tett egyebet, mint más rendbe, más összefüggésbe állított másfél tucat szót...